

**НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М.П.ДРАГОМАНОВА**

ТКАЧУК ТЕТЯНА ІВАНІВНА

УДК 821.161.2.09 "19" Лепкий: 811.161.2'42

**МОВНОСТИЛІСТИЧНА ОРГАНІЗАЦІЯ
ІСТОРИЧНОГО ПРОЗОВОГО ТЕКСТУ
(НА МАТЕРІАЛІ ТЕТРАЛОГІЇ БОГДАНА ЛЕПКОГО «МАЗЕПА»)**

10.02.01 – українська мова

**АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук**

Київ - 2011

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі стилістики й культури мови Інституту філології й журналістики Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.

НАУКОВИЙ КЕРІВНИК -

кандидат філологічних наук, доцент
Куц Ольга Петрівна,
Вінницький державний педагогічний
університет імені Михайла Коцюбинського,
Інститут філології й журналістики
доцент кафедри стилістики й культури мови.

ОФІЦІЙНІ ОПОНЕНТИ:

доктор філологічних наук, професор
Бойко Надія Іванівна,
Ніжинський державний університет
імені Миколи Гоголя,
завідувач кафедри української мови;

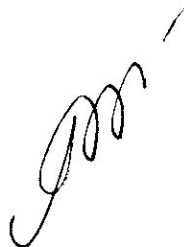
кандидат філологічних наук, доцент
Калита Оксана Михайлівна,
Національний педагогічний університет
імені М.П.Драгоманова,
доцент кафедри стилістики української мови.

Захист відбудеться «17» жовтня 2011 року о 12 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 26.053.04 в Національному педагогічному університеті імені М.П. Драгоманова (01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9).

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова (01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9).

Автореферат розісланий «14» вересня 2011 року.

**Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради**

А.В. Висоцький

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. У сучасній лінгвістиці помітно розширилось коло проблем, вирішення яких потребує не тільки знань лінгвістичних, а й стилістичних.

Лінгвістична стилістика – наймолодша галузь мовознавчої науки, яка вивчає, аналізує стиль мови художніх творів, авторам яких властива багата «індивідуальна мовностилістична тональність» (І.К. Білодід). У цій галузі плідно працювали І.К. Білодід, В.С. Ільїн, І.Є. Грицютенко, Ф.Т. Жилко, П.Д. Тимошенко, В.І. Масальський, Г.П. Їжакевич, С.М. Криворучко, Н.І. Бойко, О.М. Калита, В.С. Ващенко, П.П. Плющ, Д.Х. Баранник, Л.І. Мацько, С.Я. Єрмоленко та ін. Лінгвостилістика цікава й своєрідна тим, що в ній якнайтісніше переплітаються практичні й теоретичні інтереси лінгвістів і літературознавців, оскільки багато проблем, пов'язаних із вивченням стилів загальнонаціональної літературної мови, зокрема індивідуально-художнього стилю письменника, є їхнім спільним об'єктом дослідження.

Перед кожним автором художнього твору стоїть низка мовно-літературних завдань: художньо відтворити життєву дійсність, передати колорит епохи, дати можливість читачеві не тільки уявити, а й відчувати настрої і почуття персонажів, досягнути глибини їхнього душевного складу, нарешті виробити особливу мову, яка б сприяла кращому розумінню ідейно-художнього задуму автора.

Серед різних засобів надання твору індивідуальності й виразності, а отже, й художньої цінності, значну роль відіграє майстерне володіння й творче використання письменником виражальних мовних засобів, або засобів мовної експресії. Саме вони є одним з найголовніших факторів увиразнення авторської мови. Проблематика досліджень ідіостилу презентована студіями М.М. Пилинського, С.Я. Єрмоленко, В.С. Калашника, Л.І. Мацько, А.К. Мойсієнка, Н.М. Сологуб, Г.М. Сюті, Т.В. Монахова та ін.

Мовотворчість будь-якого письменника – це певна сторінка в історії розвитку української літературної мови. Тому сьогодні є цілком закономірним глибоке осмислення всіх аспектів творчості, зокрема аналіз індивідуального стилю тих письменників, які зазнали несправедливого гоніння, були свідомо вилучені з української культури.

Мовна творчість Богдана Лепкого – цікавий феномен української літературної мови, оскільки репрезентує українську історичну прозу 20-30-х років ХХ століття, засвідчує певний етап функціонування західноукраїнського варіанта національної літературної мови, дає матеріал для з'ясування загальних тенденцій розвитку лексико-фразеологічної, морфологічної та синтаксичної систем української мови.

Тетралогія «Мазепа» Богдана Лепкого і донині залишається чи не єдиною об'єктивною оповіддю про визвольну війну ХVІІ – початку ХVІІІ ст., про трагедію Батурина і Полтавської битви 1709 року і про видатну постать

української історії – гетьмана Івана Мазепу.

Талановито й комплексно зреалізовуючи на всіх мовних рівнях експресивні художні засоби, письменник створює виразні, яскраві образи, передає стан і психологію персонажів, дає можливість досягнути авторське світобачення, яке й формує образ автора – основний логіко-психологічний, семантико-емоційний осередок будь-якого художнього твору.

Прочитання творів, різноаспектне дослідження спадщини Богдана Лепкого здійснювали М.Г. Жулинський, Н.І. Білик-Лиса, Р.Т. Гром'як, В.А. Качкан, Г. Заболотна, О.В. Мишанич, М.М. Ільницький, Є.Ю. Пеленський, В.Д. Погребенник, Ф.П. Погребенник, В.Т. Полек, Я.О. Поліщук, В.О. Соболев, В. Тригуба, О.К. Федорук та ін. Мовностилістичний аналіз художніх творів Богдана Лепкого, зокрема в українському мовознавстві, здійснено через характеристику словника історичної прози Богдана Лепкого, його тематичної та функціонально-стильової різноманітності в контексті загальнолітературної та стилістичної норми (Л.Ю. Бурківська). Досі ж немає спеціального монографічного дослідження, присвяченого мовностилістичній організації прози Богдана Лепкого загалом й історичної прози зокрема.

Потреба вивчення мовотворчості Богдана Лепкого, зреалізованій в українській історичній прозі 20-30-х років ХХ ст., зокрема тетралогії «Мазепа», на якій виховувалося ціле покоління українців і яка засвідчила авторську національно-патріотичну позицію, авторське бачення ролі Мазепи в історії Української державності, репрезентоване мовностилістичними засобами різних рівнів, зумовлює актуальність обраної теми дисертаційної роботи.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконано в межах наукової теми кафедри стилістики й культури мови Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського «Стилістика мовних одиниць (науковий і методичний аспекти)».

Метою дослідження стало виявлення особливостей мовностилістичної організації історичного прозового тексту тетралогії Богдана Лепкого «Мазепа».

Для досягнення цієї мети необхідно розв'язати такі **завдання**:

- 1) встановити принципи стилістичного аналізу художньої історичної прози;
- 2) розкрити особливості лінгвального самовираження Богдана Лепкого у мовотворчому процесі;
- 3) проаналізувати мовностилістичні засоби відтворення авторського світобачення Богдана Лепкого в історичних повістях тетралогії;
- 4) виявити особливості мовностилістичної і композиційної організації оповіді в історичній тетралогії «Мазепа»;
- 5) описати мовностилістичні засоби презентації експліцитності й імпліцитності образу автора як організаційного центру історичної оповіді.

Об'єктом дослідження слугують історичні українські прозові твори Богдана Лепкого.

Предметом – лексико-семантичні та функціонально-стилістичні особливості авторського образу, зреалізовані в мові автора й мові персонажів тетралогії, тобто мовностилістичну організацію художніх текстів.

Методи дослідження зумовлені його метою і завданнями. Основний метод дисертаційної праці – описовий, що передбачав лінгвостилістичний аналіз мовленнєвих явищ. Використано також метод зіставлення контекстуального аналізу, семантико-стилістичного та функціонального аналізів. Стилiстичні явища взаємозумовлені і співвідносні, тому вся емоційно-образна й естетична система мовлення пізнається й виявляється тільки в зіставленні її виразових компонентів. Цим можна пояснити думку Ш. Баллі про те, що всі методи стилістичного дослідження врешті рещт «зводяться до одного: до зіставлення». Саме зіставлення історичних творів одного автора, одного жанру, але написаних у різний період творчості, дало можливість виявити мовностилістичні ознаки історичної прози загалом і мовностилістичні особливості художніх творів Богдана Лепкого зокрема.

Матеріалом дослідження слугували історичні твори видатного українського письменника Богдана Лепкого – частини тетралогії «Мазепа»: «Мотря», «Не вбивай», «Батурин», «Полтава». Обсяг зібраного матеріалу складає понад 2,5 тисячі прикладів – ілюстрацій функціонування лексичних і граматичних стилістем.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що вперше в українському мовознавстві виявлено й схарактеризовано образ автора, його експліцитну й імпліцитну сутність в історичних текстах Богдана Лепкого. Уперше здійснено детальний опис мовностилістичної організації художніх творів Богдана Лепкого, виявлено стилістичну специфіку основних мовних рівнів епічного твору. У роботі встановлені прийоми суб'єктивізації розповіді, описані особливості використання «чужої» мови в тексті, схарактеризовані різні форми невластиво-прямої мови, виокремлені їхні стилістичні функції в повістях. Проаналізовано мовностилістичні засоби творення образів – персонажів у тетралогії «Мазепа».

Теоретичне значення праці визначається тим, що результати аналізу доповнюють і розширюють теоретичні відомості про ідіостиль, про шляхи формування і функціонування різнорівневих мовних одиниць у мовотворчості окремого автора; поглиблюють знання про таке складне й багатоаспектне поняття, визначальне в аналізі літературно-художнього тексту, як образ автора.

Практичне значення роботи полягає в тому, що її результати можуть бути використані у процесі викладання курсу стилістики сучасної української мови у вишах, читання спецкурсів і проведення спецсемініарів; під час написання наукових праць з лінгвостилістики та дослідженні ідіостилію українських прозаїків.

Апробація результатів дослідження. Основні положення та висновки досліджень обговорювалися на: міжнародних наукових конференціях «Мовна дійсність в Україні (проблеми, перспективи)» (2006, м. Черкаси), «Українська

термінологія і сучасність» (2007, м. Київ), всеукраїнській науковій конференції «Світоглядні горизонти філології: традиції та сучасність» (2007, м. Київ), доповідях на звітних наукових конференціях викладачів і студентів Інституту філології й журналістики Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (2006, 2007, 2008, 2009, 2011, м. Вінниця).

Публікації. За темою дисертації опубліковано 7 статей, із яких 4 статті – у наукових виданнях, затверджених ВАК України як фахові.

Обсяг і структура роботи. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків до розділів, висновків, списку використаних джерел – 236 найменувань. Загальний обсяг – 192 сторінки, основного тексту – 171 сторінка.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У вступі обґрунтовано актуальність теми дисертації, проаналізовано її теоретичні засади, визначено об'єкт, мету, завдання та методи наукового дослідження, окреслено джерела фактичного матеріалу, вказано на наукову новизну, теоретичне й практичне значення роботи, апробацію її результатів та особистий внесок здобувача.

У першому розділі «**Художній текст як об'єкт стилістичного аналізу**» подано характеристику образу автора як категорію комплексного стилістичного дослідження мови художнього тексту, проаналізовано історичну прозу Богдана Лепкого загалом, виявлено стилістичні параметри мови історичної повісті, а також наукові засади вивчення індивідуального стилю Богдана Лепкого.

Текст, зокрема художній текст, став основним об'єктом лінгвостилістичного вивчення впродовж останніх десятиліть. Він досліджувався і вивчається нині різноаспектно: структурно-граматично, мовностилістично, психолінгвістично, прагматично, стилістично. До кінця ХХ століття сформувався окремий напрямок «стилістика тексту», основними завданнями якого виявилися розробки методологічних основ і методичних принципів аналізу тексту в єдності елементів форми і змісту із врахуванням мети й умов спілкування», а також практичне здійснення такого аналізу на матеріалі передусім творів кращих митців слова. Відбір саме таких творів важливий із двох причин: по-перше, це потрібно для адекватного, неупередженого осмислення класичної літератури, по-друге, для розвитку й удосконалення інструментів стилістичного аналізу.

Проблема вивчення ОА найтісніше пов'язана з психологією словесної художньої творчості, оскільки спостереження за індивідуальним мовленням дають змогу дослідникові проникнути до почуттєвих інтенцій стану письменника, відгадати його настрій, відчутти в його мовленні домінування радості чи суму. У будь-якому тексті є той, хто говорить, – суб'єкт мовлення, хоча й слово «я» в ньому ні разу не траплялось. Таким чином, поняття «літературна особа» – суб'єкт мовлення – відповідають категорії *образ автора*.

Образ автора – це образ особливого типу, він відрізняється від образів твору, але це образ, і він має свого автора, який його створив. Це письменник і його свідомість: світоглядна, концептуальна, мовна. Звідси і впливає естетична формула М.М. Бахтіна про ставлення автора до героя. Це відношення напруженого позазнаходження (термін М.М. Бахтіна) автора до всіх позицій свого героя: часових, просторових, оцінних, смислових та ін. Письменник мусить обрати певну дистанцію, поставити себе збоку, аби бачити як спостерігач, обсерватор те, що він описує. Чим більша відстань між автором і зображуваним, тим більше твір набуває епічного характеру (передовсім це стосується історичних творів та ін.). Наближення автора до того, що він зображує, вводить елемент його присутності. У такому випадку твір набуває ліричного характеру.

Провідною теоретичною засадою в дослідженні словесної творчості Ю.В. Шевельов ставить виведення дослідником цілісного образу письменника.

Поняття цілісного образу митця він структурує із таких компонентів: 1) світогляд; 2) мистецьке бачення зображуваного явища, тобто своєрідне сприймання світу; звідси – вихідна точка зображення дійсності; 3) життєві обставини, що вплинули на ставлення автора до зображуваного чи скорегували його; 4) духовно-інтелектуальний розвиток митця на різних етапах його життя і творчої діяльності; 5) життєво-мистецьке кредо; 6) відбір мовних засобів. Цілісний образ митця формують й об'єктивні чинники: наявність / ненаявність рідної землі під ногами, міра Божого дару – таланту. Цілісний образ письменника містить не тільки словесну художню творчість, а й інші види мистецтва, у царині яких працював майстер і які доповнюють словесно виражений ним погляд на світ.

Найчастіше імпліцитний автор ідентичний суб'єктові розповіді. Суб'єкт розповіді, або оповідач (письменник), є найважливішим компонентом структури художнього твору. Він є своєрідним реалізатором тієї системи правил побудови літературно-художнього тексту, творцем якої є «організовувальна художня свідомість» – образ автора. Оповідний потік, що йде від нього, утворює, зазвичай, дві семантичні сфери твору: 1) так звану ситуацію розповіді, пов'язану з образом оповідача, з обраними ним позиціями і, відповідно, з обраною ним стратегією розповіді, з уведенням обставин, що мотивують його роль у творі, з вибором композиційно-мовних форм, з його орієнтацією на гіпотетичну аудиторію і под.; і 2) світ зображених осіб і подій.

Письменник, створюючи художній твір, свідомо або підсвідомо орієнтується, відповідно, на певний тип читача. Образ гіпотетичного читача входить до структури заявленого письменником образу автора. Значною мірою орієнтуючись на гіпотетичного читача, письменник обумовлює ті чи інші системи засобів словесно-художнього вираження і зображення, стилістичні й композиційні прийоми, які розраховані на те, аби схилити читача до одного чи іншого розуміння, тієї або іншої оцінки різних боків відтвореної дійсності, впливати на читача і спрямувати його

почуттєві стани, симпатії відповідно до ідейної концепції письменника.

Отже, практика стилістичного дослідження художнього твору зrealізується у двох основних принципах тлумачення літературно-художнього тексту: 1) художній текст набуває того значення, яке надає йому автор, а завдання дослідника – збагнути це значення й адекватно його відтворити (В.В. Виноградов, О.О. Потебня, Ю.В. Шерех, М.Х. Коцюбинська, С.Я. Єрмоленко, А.Т. Гулак, В.В. Одинцов, Д.М. Шмельов, І.І. Ковтунова та ін.); 2) художній текст розглядається щодо автора як автономний словесний збудник, який надає читачам свободу трактування змісту, тим самим створюючи умови для активної «співтворчості» автора й читачів (Г.О. Винокур, Ю.М. Сорокін, І.І. Степанченко й ін.).

У роботі дотримуємося першого принципу, який базується на тому, що в літературному тексті є закладений автором-творцем художній потенціал, котрий і становить його серцевину. Хоча структура твору певною мірою дає право на вільні інтерпретації, а в багатьох випадках виявляє мінливість художньої семантики, проте осердя значенневих планів усвідомлюються фоновими знаннями читачів.

У другому розділі «**Лексико-фразеологічна організація історичної прози Богдана Лепкого**» схарактеризовано художні образи як експліцитну маніфестацію авторської оцінки, проаналізовано особливості мовної презентації авторського світобачення в образі Мазепи, виявлено експліцитність образу автора в образах-персонажах і образах-пейзажах, представлено мовні засоби вираження імпліцитності авторської оцінки, зокрема: метафору, фразеологізми, стилістичну важливість синонімів, авторське світобачення в усталених формах етикету тощо.

Основними в художньому доробку Богдана Лепкого є образи-персонажі, оскільки презентують переважно експліцитний вияв авторської оцінки. Персонажі в його художніх текстах ідентифікуються, бо виявляються в індивідуальних вчинках, позначених певними розумовими й почуттєвими ознаками. Образи персонажів знаходять свій вияв у їхньому мовленні, втілюваних в усіх складових тексту, в портретах, картинах, в описах місць події, певних виявах природи. Подекуди тільки окремих штрих, окрема художня деталь виявляється достатньою для змалювання образу в повній його сутності, в усіх функціонально важливих частковостях.

Слова і лексичні словосполучення слів, ужиті тропейно, слугують найоб'ємнішим і найтипівішим засобом вираження авторської оцінки через створення художніх образів – основи основ художньо літературного мислення й мовлення. У художньому мовленні тропи, окрім власне семантичної функції, виконують також функцію естетичну, позначену образністю, яскравістю.

Для мовотворчості Богдана Лепкого досить характерні мовні *структури із загальномовною метафоричною сполучуваністю* семантичних компонентів: *Тільки місяць до вікна заглядає* [М, с.165]; *Вітер гладить їх буйні чуприни; Сонце бігало по стінах, заглядало в кожний куток ...* [М, с. 143]. Предикатами в цих

структурах виступають дієслова, які застосовуються для зображення фізичної дії (пор.: *місяць заглядає, вітер гладить, сонце бігає*).

В історичній прозі письменника поширені метафоричні утворення з незвичною сполучуваністю компонентів: ... *квітки стулювалися, якийсь чахлий корч при дорозі ... говорив молитву суєти; людський біль не дає розкоші його широкій душі; Місячне сяйво ... сріблястою бляхою побиває ворота, омріює думки* [М, с. 127], ... *думка до заколоту не звикне* [НВ, с. 156]; ... *визирає копуляста церква, і моргає ясно освіченими вікнами* [П, с. 82]. Незвичність полягає в тяжінні письменника до асоціативно-ускладненої метафоризації певних явищ, що зумовлене насамперед складною зрілістю асоціацій самого художника слова: загальноприйняті й відомі в літературній мові засоби зруйнували б образ і не збуджували б тих асоціацій, які важливо було автору викликати в уяві читача.

Індивідуально-авторське моделювання картин світу виявляється й у семантиці епітетів, котрі, зазвичай, мають прикметникову форму вияву, функціонально зорієнтовані на означення психічних, соціальних моментів у діяльності людини, містять різноаспектну характеристику того, що становить саме єство кожного з нас, а також усього пізнаного людиною в навколишній природі: *солом'яна тривога, смертельна тривога, найчорніша розпука, безталанна земля, кам'яний сон* [М, с. 59]; або ж прикметникові епітети на позначення зовнішнього вигляду і внутрішнього стану людини: *сірі думки* [НВ, с. 46], *стара дитина, свіжі уста, зів'ялі уста, покарбовані руки* [М, с. 91].

Немає меж тим творчим асоціаціям Богдана Лепкого, на основі яких порівнюються особи за такими ознаками, як притаманні їм фізіологічні й духовні властивості, риси: *І в оселі зробилося тихо, ніби над нею ангел пролетів* [М, с. 12]; ... *і в гетьманській палаті зробилося тихо, хоч мак сій, ніби в казці про сплячу царівну* [М, с. 139]; *Таку мені долю Бог дав, ніби курям на сміх* [М, с. 98]; *Кашиляла так, ніби її страва на польську дорогу пішла* [М, с. 163]; ... *пояснював парубок словами, котрі, як мурашки, лізли гетьманові по спині* [М, с. 223]; ... *йому жарти так були в голові, як торішний сніг* [М, с. 164]; *Вона теж на старого гетьмана дивиться, як на Бога* [М, с. 247]; *Глянь, уста мої, як полотно, а волос білий, як сніг* [М, с. 251]. Наведені приклади засвідчують широку граматичну й семантико-стилістичну палітру порівняльних конструкцій, які, на наш погляд, використовуються переважно як пам'ятні мовленнєві ознаки, якими Богдан Лепкий вирізняється з-поміж інших художників слова.

Стилістичні функції фразеологізмів, використаних у тетралогії Богдана Лепкого «Мазепа», пов'язані зі створенням національного колориту, досягненням ефекту безпосереднього спілкування персонажів. Індивідуально-авторські новотвори Богдана Лепкого – трансформовані усечені фразеологізми – не руйнують мовної системи, оскільки ці новотвори створюються за моделлю, узвичаєною в мовній свідомості читачів. Письменник зумисне скорочує загальновідомі фразеологізми,

щоб доповнити їх по-своєму, тобто одночасно використовує прийом усічення і прийом уточнення (авторського розшифрування) фразеологізму, наприклад: [Кочубей:] – *Рада б душа до раю..* [Мазепа:] – *Так Любов не пускає, правда?* (пор.: «Рада б душа в рай, та гріхи не пускають») [М, с. 144]; *Куди куцому до зайця; Та де куцому до зайця! Де чоловікові до чорта* (пор.: «Далеко (куди) куцому до зайця! Заєць стрибає, кущий бігає, та не піймає»); *Дай, Боже, пий та не впиватися, говорить та не проговориться* (пор.: «Пий – не впивайся, між чужими людьми остерігайся»); *Кочубей птичка невеличка, високо літає, низенько сідає* (пор.: «Хто високо літає, той низько сідає»).

В історичній прозі Богдана Лепкого відтворено ті форми етикету, які на Україні з давніх-давен були ознакою вихованості і шляхетності.

Своєрідними й неповторними, надзвичайно урізноманітненими є вислови Богдана Лепкого, що містять прохання і наказ. Вислови-прохання стилістично збігаються у функціонуванні (відповідно до контексту) і як прохання, і як прощання водночас, наприклад: *Йдьте з Богом у добрий час та з поворотом не минайте нас. Зробіть нам ласку. – Спасибі. Оставайтесь здорові!* [М, с. 84]; *Меншиков почав: «Його величество, батюшка, наш наймилостивіший цар і повелитель, здоровить тебе, гетьмане Іване Степановичу, і бажає тобі щасливої дороги...* [Н, с. 34]; *Благословіть!* – *Благословлю вас на долю й недолю. Бог нехай провадить вас* [НВ, с. 57]; *Да будет воля твоя святая. – І да приїдет царствіє твоє* [НВ, с. 82].

Продуктивними є вирази вдячності із центральним словом *спасибі*, які були так поширені на землях України, що входили до складу Російської імперії і являли собою лексикалізоване і фонетично видозмінене сполучення слів *спаси, Біг (Бог)*, наприклад: *Тривожиться її милість, щоб ви не перетомилися, пильнуючи по ночах двора... – Поклонися ясній панночці від мене і скажи, що я звик свою роботу на других здавати. – Спасибі милості вашій!* [М, с. 314].

У третьому розділі «Граматична стилістика авторського слова і слова персонажа» визначено мовленнєву структуру авторського слова і слова персонажа, виявлено стилістичні особливості функціонування в мовленні персонажів власних і загальних іменників, кличної форми звертання, граматичних категорій роду, числа, прикметникових і дієслівних форм, проаналізовано сутність стилістичного увиразнення мовлення персонажів та загальну композиційно-синтаксичну естетику авторського мовлення.

Власні назви можуть бути віднесені до елементів індивідуального стилю письменника незалежно від того, чи це авторські неологізми, чи ні. Значна частина дійових осіб позначається загальними назвами. Цим досягається подвійна мета: 1) надати читачеві можливість уявити, яка величезна кількість людей була задіяна в тих історичних подіях, 2) виявити зневажливе ставлення до тих персонажів, які так чи інакше негативно впливали на історичний розвиток України.

В основі звертання лежить передусім форма кличного відмінка, хоча, за нашими спостереженнями над прозовим мовленням Богдана Лепкого, відомий український письменник широко послуговується і формою називного відмінка у зверненнях, і навіть стверджувальними реченнями, які комунікативно набувають значення звертання, наприклад: *Гетьман Мазепа все знає. Затям собі, архієрею...* [М, с. 94]; *Знаєш, Мотренько,... тобі треба їхати поки погода...* [М, с. 191]; 2. Кличні форми з відповідною суфіксацією, зі стилістичним забарвленням пестливості, ласкавості, лагідності поширено продукуються автором, наприклад: *Мабуть, чи не засльотиться. – І мені так воно, Любонько, здається* [М, с. 69]; *Знаєш, Мотренько,... тобі треба їхати поки погода...* [М, с. 191]; *Бережись, Україно, щоб ти новою Троєю не стала!* [М, с. 94]; *Пане мій...* [М, с. 261]; *Пане мій! Не проганяй мене від себе* [М, с. 274].

В аналізованих історичних творах Богдана Лепкого категорія числа реалізується низкою способів вираження, які можуть мати певне стилістичне забарвлення, зокрема: множинні форми абстрактних іменників, що мають відтінок гіперболізації ознаки, множинності конкретних виявів її (*Вихваляють царя і його ласки для українського народу...* [П, с. 274]); форми множини узагальнених власних імен (*В нас тепер або Кочубеї, або Скоропадські, а Виговські і Богуни де?* [П, с. 273]); множина ввічливості, пошани, виражена формами 2-ї особи займенників у сполученні з дієслівними та прикметниковими формами множини (*Бога бійтеся, Любове Федорівно, ви вже іншої матерії не вмієте почати* [М, с. 303]) тощо.

Стилістичне значення, функція дієвості, перебування в певному стані особливо актуалізується при дієслівній однорідності. Наприклад, у реченні *Щастя, щастя, невловима мріє, хто спіймає тебе, пригорне, у жменю затулить, в серце сховає, щоб ти не втекло?* [М, с. 378] відтворено неспокійний, динамічний і афективний стан душі, внутрішній стан хвилювання, збурення персонажа твору.

Старі, архаїчні чи діалектні форми дієслів слугують засобом відтворення мови персонажів певної віддаленої від нас епохи або ж чиеїсь мовної манери: *Ой били, ваша милосте, йо били, – лементував патер* [НВ, с. 150]; *Обнажай тілеса своє...* [НВ, с. 151]; *Хто терпен, той спасен* [НВ, с. 150]; *Ваша милість будуть вдоволені своїм покірним слугою, котрий перетерпів страсті і мало що не був умертвлен за своєю вірну службу. – Як служиши, так і воздається, отче* [НВ, с. 151].

Прислівники в мовотворчості Богдана Лепкого виявляють свої стилістичні функції насамперед у тому, що слугують своєрідними означеннями до прикметників, дієслів та інших прислівників. Прилягаючи до інших слів, вони конкретизують їхні значення, диференціюють, вказують на певні деталі, виділяють окреме із загального, наприклад: *...Дуже просто. Цар вдарить у лице свого сусіда наліво, цей свого, так обійде кругом...* (НВ, с. 214); *Давно бачився? – Днів тому кілька. – Значиться поспішав. – І дуже* (НВ, с. 212); *Я не так дивлюся*

на діло, **скептично**. Так легко воно не прийде (НВ, с. 213); *Петранівський, здавна привиклий до таких сутичок... списався, як немов краще* (М, с. 320).

Роль синтаксичних засобів особливо зростає в прозовому, великому епічному творі, яким є тетралогія Богдана Лепкого, яскраво вирізняючись серед інших жанрів художньої літератури. У таких творах гармонійно поєднується монологічне й діалогічне мовлення, у мові дійових осіб, зазвичай, переважають синтаксичні риси живої розмовної мови з властивими їй інтонаціями. Найповніше ці риси виявляються в діалозі, тобто в ньому продукуються нові слова, форми і звороти з огляду на вплив різних психологічних і фізіологічних факторів, які змінюють мову.

Найбільшою різноманітністю щодо стилістичних функцій відзначаються неповні речення, природною сферою вживання яких є розмовно-побутове мовлення. Вони сприяють тісному взаємозв'язку реплік персонажів, бо кожна наступна репліка певною мірою доповнює попередню. Значну роль при цьому виконує інтонаційне оформлення речень, обставини розмови, що доповнюють недовисловлене, наприклад: *Кочубеєві знаки! – Василь Леонтійович їде! – А може Любов Федорівна? – Може, обоє разом? – Ось і комедія готова* [М, с. 80]; *Кажуть, швед знову москалів побив. – Ще й як! У містечку Головчині був сильний бій. – У Головчині? – Так. – А де той Головчин? – Там, де шведи москалів побили. – Ага* [НВ, с. 112].

З метою підвищити емоційну насиченість діалогів, їхню драматичну напруженість, а також надати їм народнорозмовного колориту, письменник вводить у репліки персонажів поряд з неповними структурами багато вигуків і часток, якими нерідко починаються вислови, наприклад: *Не такий чорт страшний, як його малюють. – Ой, страшний він, страшний...* [М, с. 202]; *Невже ж у котрого з наших полковників є така жінка, як Любов Федорівна? – А Скоропадського Насті? – О, куди він стріляє! Я знаю, що для вас нема другої від Насті. І гарна, і мудра, і діяльна. Шкода, що ти старий. – Ну, ну, не сердься, Любонько, я тільки так, щоб трохи охолодити...* [М, с. 262].

У прозових творах Богдана Лепкого в різних синтаксичних структурах часто вживаються повтори слів і словосполучень, які є однією із специфічних ознак синтаксису розмовно-діалогічної мови. Серед наявних повторів слів, рідше словосполучень і речень, розрізняємо: 1) повтори, що мають місце в репліці або монологічному висловленні одного персонажа, 2) так звані репліки-повтори, які вживаються лише в діалогічній мові і є повним або частковим повторенням репліки попереднього персонажа. Обидва типи повторів широко вживаються в усному розмовно-побутовому мовленні.

Богдан Лепкий вміло поєднав питальні, окличні та розповідні структури, надаючи діалогу динамізму й одночасно створюючи стислі, небагатослівні, лаконічні вислови, наприклад: *Іван казав **поздоровити** вас, тату. – Як же він? – Дякувати Богові, **здоровий**. Збирається вертати до служби. – Чому ж тоді не заждала й не приїхали вдвійку? – У мене **важне** діло, тату, до вас і до мами;*

важне і пильне [НБ, с. 73]; *Це вже останнє ваше слово, мамо? – Найостанніше! – Так тоді прощайте!.. – Запізно приїхала ти, Мотре, запізно. – Нині я довідалася, тату. – Жаль, що аж нині. Бідна!* [НБ, с. 181].

Наявність у тексті синтаксичних конструкцій різної модальності дозволяє письменнику варіювати емоційну та інтелектуальну напруженість викладу. Створення фрагмента тексту на основі однієї модальності сприяє виділенню блоку необхідної інформації серед інших.

Синтаксична естетичність художнього тексту зумовлюється і синтаксичним обсягом речення. Його надмірність ускладнює сприймання інформації тексту, бо читачеві необхідно докласти більше зусиль для читання і розуміння смислової ідеї текстового полотна, тоді як найкращий варіант речення полягає у читанні «на одному диханні». Автор досягає цього за рахунок чергування простих і складних речень, простих ускладнених з простими неускладненими; появи в структурі речення не тільки однорідних членів, а й однорідних відокремлених членів, однорідних підрядних речень тощо.

ВИСНОВКИ

У мовній практиці немає цікавішої, складнішої та загадковішої сфери, ніж художня мова, яка є засобом образного відтворення національної картини світу в художній літературі. Кожне слово має своє значення, воно бере участь у створенні образності твору, відтворенні позиції оповідача, у впливі на читача. Ця обставина змушує письменників бути особливо вимогливими у процесі добору слів.

Відомий вислів про те, що література є мистецтвом слова, тому на відміну від звичайної мови, яка передає повідомлення прямолінійно, мова як мистецтво має здатність відтворювати дійсність своїми специфічно стилістичними засобами з метою не лише інформаційного, а й художньо-естетичного впливу. Саме цим визначається в літературній творчості письменника естетичний, мистецький добір слів, словосполучень, моделювання образів, композицій тощо.

Письменник, володіючи певним мовним запасом, у своїй творчості застосовує різні шари лексики: від просторічної – до неологізмів. Загалом у мові виділяють такі засоби створення художнього образу: тропи, антоніми, синоніми, омоніми, іншомовні слова, неологізми, застаріла лексика, фразеологізми, емоційно-експресивна лексика тощо. Мова творів Богдана Лепкого характеризується надзвичайною емоційною насиченістю та експресивною наснагою. Лексичні та фразеологічні засоби виявляють різноманітну палітру експресивної мови у творчості письменника.

Образність становить найважливішу рису мовотворчості Богдана Лепкого, оскільки саме вона впливає на душу читача, збуджує уяву, викликає асоціації, формує естетичні смаки. Письменник в історичній тетралогії скористався щонайрізнішими лексико-фразеологічними засобами творення образності. Причини

виникнення образів криється як у світогляді автора, так у світосприйманні читачів. Література, порівняно з іншими видами мистецтва, здатна найповніше відтворити дійсність у розвитку і змінах, у часі і просторі, у складності й багатоманітності. Їй під силу відтворити і зовнішність людей, і їх внутрішній світ – усе, що цікавить і хвилює автора, чим він бажає поділитися зі своїми читачами.

З огляду на комунікативні завдання, які митець ставив перед собою у розкритті дійсності, ним створені різні види образів: образи-персонажі, образи-картини, образи-речі, образи-емоції тощо. Основними є образи-персонажі, решта відіграють допоміжну роль.

У роботі стилістичне дослідження художнього твору зrealізовано насамперед у встановленні принципів і прийомів словесно-художньої побудови образу автора в цьому творі, це дослідження всіх тих його елементів, які втілюють зазначений образ, а також встановлення функцій цих елементів у межах художнього цілого. Образ автора виступає тією домінантою, яка підпорядковує собі, групує довкола себе всі окремі елементи тексту, забезпечуючи цим його єдність і цілісність. Саме тому в роботі дотримано принципу, який базується на тому, що в літературному тексті є закладений автором-творцем художній зміст, котрий і становить його серцевину.

У тетралогії «Мазепа» якнайкраще зrealізувалась індивідуальність мовотворчості Богдана Лепкого. У словесній творчості ідея зrealізовується через авторську оцінку, котра маніфестується в тексті по-різному: експліцитно та імпліцитно. Перший спосіб вираження авторської оцінної позиції полягає в тому, що письменник про неї заявляє прямо, оцінюючи предмети, речі, думки та дії персонажів. Другий – відкрито не виражений, а прихований у підтексті.

Образ автора характеризується відповідно до двох принципових засад:

- 1) позицією, яку він займає щодо картин світу, які постають з його розповіді, і
- 2) ступенем його вияву в структурі твору.

Позиція оповідача відносно художнього світу твору перш за все виявляється в обраній стратегії розповіді, яка охоплює різні погляди, окреслені в тексті, дистанцію стосовно зображених образів і подій; діапазон знань про уявний світ, а також принципи обмеження і мотивування цього знання; нарешті, прийоми і принципи використання мовностилістичних засобів. Оповідач, відтворюючи світ художньої дійсності, може займати позицію або чітко визначену, фіксовану, або рухливу, змінну.

Мова художньої літератури являє собою найкращий матеріал для дослідження образу автора, художніх образів, особливостей їхнього функціонування, оскільки вона найближче стоїть до безпосереднього відбиття живої, загальнонародної мови в дії.

Мова творів Богдана Лепкого характеризується надзвичайною емоційною насиченістю та експресивною наснагою. Лексичні та фразеологічні засоби і виявляють різноспектральну палітру емоційності у мовотворчості письменника.

Метафору як засіб створення образності Богдан Лепкий використовує досить часто і здебільшого розкриває нам зв'язки між явищами природи. Взагалі у творах письменника людина і природа тісно пов'язані, що й зумовлює персоніфікацію явищ природи.

Епітет у Богдана Лепкого є поширеним засобом створення образності. Автор продуктивно використовує кольористичні епітети з символічним змістом, також епітети на означення психічних, соціальних моментів, пов'язаних з категоріями суспільного життя, моралі, на означення зовнішнього вигляду і внутрішнього стану людини, епітети на означення різної оцінної семантики. Епітет у прозових творах письменника передає не лише зорове враження, а й настрій, загальний характер зображуваного.

Поширено використовуються автором порівняння. Богдан Лепкий опирається на усталену історико-літературну традицію їхнього використання. Найчастіше вони є органічною частиною змістової структури твору. Порівняння Богдана Лепкого безпосередні, побудовані передусім на прямих асоціаціях.

Матеріал досліджуваних творів дозволив встановити основні прийоми експресивного використання фразеологізмів: введення їх до контексту без зміни значення і структури, семантичне обігравання, трансформація їхньої будови (заміщення компонентів, розчленування виразів, створення нових виразів шляхом об'єднання частин двох інших, пропуск слів, зрозумілих з контексту, граматична деформація, натяк на загальновідомий вираз). Трансформовані фразеологізми слугують засобом образності та виразності мови, надають їй яскравості й гостроти, вживаються для конкретизації значення, розширення семантики, сприяють глибшому розкриттю рис описуваного явища. Творчий підхід письменника до використання фразеологізмів, їхніх модифікацій – важливий засіб збагачення виражальних засобів мови.

Синоніми у Богдана Лепкого є одним з улюблених прийомів створення образності в контексті. Синоніми письменника передають не лише зовнішні зв'язки, а й психологічний потенціал, зокрема переживання, думки героя. Лексична синоніміка Богдана Лепкого в цілому базується на матеріалі народнорозмовних і фольклорно-пісенних джерел та значний вплив на вибір синонімів, звичайно, має індивідуальне уподобання письменника. Синонімічний ряд у Богдана Лепкого твориться природно, влучно; більшість з них несуть емоційне навантаження.

Прекрасно володіючи джерелами української мови, Богдан Лепкий, крім традиційних засобів створення образності, використовує ще й спеціальні стилістичні прийоми. Серед них такі, як повтори, усталені звороти та зразки мовлення різних суспільних верств населення України. Вводячи такі сполуки в мовлення персонажів, письменник досягає певного образно-художнього ефекту або індивідуалізуючи певні образи, або ж типізуючи, виявляючи певну соціальну усталеність.

Основними функціями експресивних засобів у творах письменника слугують такі: надання словам гумористичних, іронічних, сатиричних та інших відтінків комічного, створення образної та виразної характеристики персонажів за їхнім соціальним станом, родом діяльності, характером, манерою поведінки, внутрішніми почуваннями, світоглядом, вияв авторського ставлення до зображуваних образів, подій, явищ.

Сучасний підхід до аналізу мови художньої літератури вимагає всебічного врахування всіх сторін художнього контексту, висуває методи цілісного розгляду всіх його компонентів. Індивідуальний стиль письменника – це система засобів вираження. Користуючись загальнонародною мовою свого часу, Богдан Лепкий відбирав, комбінував слова відповідно до свого світобачення, об'єднував їх у своєрідну історичну та естетично виправдану систему. Можна з певністю сказати, що твори Лепкого посідають визначне місце в історії української літературної мови. Мова Лепкого позначена високим інтелектуалізмом, у ній відбився колорит епохи початку ХХ ст.

Національні етнопсихологічні риси мовленнєвої культури спілкування українців тісно пов'язані з їхнім світоглядом, національною ментальністю й віддавна привертала увагу своєю культурою, добротою, щирістю, емоційністю, гречністю, прихильністю, делікатністю, ласкавістю, достоїнством і повагою – усім тим, що завжди було притаманне нашому народові. Зазначені чинники українського менталітету майстерно відтворені автором історичної тетралогії Богданом Лепким.

Опрацьований лінгвістичний матеріал засвідчив, що письменник глибоко усвідомлював, наскільки українська мова багата на формули етикету, які стилістично забезпечують різні життєво необхідні стереотипні ситуації мовлення, базуючись при цьому на вироблених віками усталених формулах етикету, які й презентують якнайширше український менталітет культури спілкування.

Мовлення персонажів тетралогії, насичене етикетними конструкціями, передовсім презентує імпліцитність авторської позиції, виявляє насамперед бажання автора не тільки продемонструвати глибоко усвідомлену, розвинуту культуру спілкування українського народу, а й змусити читача усвідомити важливу ідею, – народ, який, володіючи такими усталеними, високоорганізованими нормами народного етикету, який виявляє пошану й толерантність не тільки серед своїх представників, а й до інших націй і народностей, заслуговує, мабуть, кращої долі, аніж доля безсловесного, покійного, завойованого раба.

Стильові і стилістичні можливості морфологічних одиниць визначаються передусім граматичними значеннями і їхніми взаємозв'язками з лексичними, впливом екстралінгвальних чинників на лексичне значення і морфологічну форму, а також внутрішнім розвитком граматичної структури мови, в результаті якого деякі морфологічні елементи на певному етапі можуть то зміщуватися ближче до

ядра граматичної структури і бути активними компонентами, то відступати на другий план, у пасивний запас мови.

Виявлено й проаналізовано стилістичні властивості категорії роду й категорії числа в історичній прозі Богдана Лепкого. Поширені в українській мові іменники спільного роду, які мають оцінний характер: уживаються для характеристики позитивних чи негативних рис, співчуття чи осуду. Досить поширеними в історичній прозі Богдана Лепкого є іменники подвійного роду, які фіксують виразно індивідуальне авторське мовлення. Категорія числа іменників вагома стилістично, бо нею суттєво розгортаються виражальні можливості іменників у їхній числовій формі.

Досліджуваний лінгвістичний матеріал репрезентує авторську майстерність в індивідуалізації мовного адресата у форматі діалогічного й монологічного мовлення. Форма вияву звертання зреалізовується переважно кличним відмінком, надаючи зверненню різних стилістичних відтінків: пестливості, згрубілості, вияву шанобливого ставлення, експресивності тощо. З метою індивідуалізації образу-персонажа, для відтворення певних обставин спілкування автор послуговується іншими формами звертання – формою називного відмінка, стверджувальними чи спонукальними реченнями, у яких суб'єкт пасивністю своїх дій виявляє себе як номінант адресата, комунікативно виконуючи функцію звертання.

Функціонування власних іменників в історичній прозі передбачене передусім авторською комунікативною метою – відтворити певні реалії, факти національної історії, увиразнити місця дії, загалом, репрезентувати світоглядні позиції письменника.

Стилістичної значущості набувають дієслівні форми з огляду на їхнє функціонування в історичній прозі, оскільки мають здатність дещо архаїзувати виклад, уповільнювати його, впливати на динаміку мовлення, його енергетичну насагу, стилістичну виразність висловленого.

Мовностилістична організація текстів історичної тетралогії на синтаксичному рівні зреалізовується шляхом використання всіх мовних одиниць з властивими їм функціями, в елементах синтаксичної будови художнього твору. Вдало поєднуючи синтаксичні засоби (повтори слів, еліптичні й незакінчені речення і под.), сферою вживання яких здебільшого є усна розмовно-побутова мова з різними видами інтонації, письменник у мові персонажів своїх творів зумів яскраво відобразити синтаксичні риси живого народного мовлення, презентуючи прекрасні зразки їхнього творчого застосування.

Синтаксична естетика художнього тексту історичної прози Богдана Лепкого багатогранна за своїм змістом, стверджує національний колорит його звучання. Голосу письменника притаманні схвильована ніжність і життєствердна енергія, які досягаються шляхом використання синтаксичних засобів організації художнього тексту: вживанням речень різної модальності, чергуванням простих і

складних речень, явищем однорідності і членів речення, і підрядних частин складного речення, послідовністю використання головних членів речення тощо.

Різновиди прямої, непрямої й невласне прямої мови в поєднанні з авторським контекстом є синтаксичними синонімами з відмінними стилістичними та емоційно-експресивними відтінками. Ці різновиди можуть між собою зближуватися, взаємозамінюватися завдяки своєрідному синтаксичному членуванню їхніх компонентів.

Експліцитність й імпліцитність авторської позиції органічно й гармонійно поєднуючись, виявляють справжнього ліричного героя тетралогії «Мазепа», тобто самого Богдана Лепкого. Читач постійно чує його голос. Автор-оповідач ніби неодмінний учасник усіх подій, що відбуваються в оповіді. Він незримо присутній скрізь, уважно стежить за поведінкою своїх героїв й активно впливає на читача. Окрім того, голос автора абсолютно позбавлений дидактики, оскільки образ цей сприймається зсередини, як представник тієї ж відображеної дійсності, що й інші персонажі тетралогії.

Найбільшого напруження досягає ліричний голос автора на тих сторінках, які безпосередньо присвячені Україні, Києву, долі народу. У ліричні роздуми Богдана Лепкого вплітається така важлива для нього тема, як майбутнє України, її власна історична доля і майбутнє як держави. Пристрасні ліричні монологи письменника, які вкладені в уста головних персонажів, були вираженням його поетичної мрії про справедливу дійсність. У них повно розкрився художній світ автора тетралогії «Мазепа».

ОСНОВНІ ПОЛОЖЕННЯ ДИСЕРТАЦІЇ ВИКЛАДЕНО В ТАКИХ ПУБЛІКАЦІЯХ:

1. Ткачук Т. І. Стилістичні параметри Кличного відмінка у прозі Богдана Лепкого / Т. І. Ткачук // Наука і сучасність : зб. наук. праць Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. – 2005. – Т. 52. – С. 231-239.
2. Ткачук Т. І. Стилістика етикетних формул у прозі Богдана Лепкого / Т. І. Ткачук // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського : зб. наук. праць. Серія : Філологія. – Вип. 8. – 2006. – С. 109-113.
3. Ткачук Т. І. Стилістичні властивості дієслівних форм (на матеріалі історичної прози Богдана Лепкого) / Т. І. Ткачук // Лінгвалізація світу: теоретичний та методичний аспекти : матеріали Міжнар. наук. конф. – Черкаси, 2007. – С. 191-195.
4. Ткачук Т. І. Образність у художній літературі, авторське світобачення Богдана Лепкого) / Т. І. Ткачук // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського : зб. наук. праць. Серія : Філологія. – Вип. 9. – 2007. – С. 242-245.

5. Ткачук Т. І. Стилiстичнi властивостi дiєслiв в iсторичнiй прозi Богдана Лепкого / Т. І. Ткачук // Фiлологiчнi студiї Винницького державного педагогiчного унiверситету iменi Михайла Коцюбинського : зб. наук. статей. – Вип. 4. – 2006. – С. 184-186.

6. Ткачук Т. І. Стилiстичне увиразнення синтаксичних одиниць в художньому мовленнi Богдана Лепкого / Т. І. Ткачук // Фiлологiчнi студiї Винницького державного педагогiчного унiверситету iменi Михайла Коцюбинського : зб. наук. статей. – Вип. 5. – 2007. – С. 134-137.

7. Ткачук Т. І. Лiнгвостилiстична проблематика у контекстi сучасного мовознавства / Т. І. Ткачук // Фiлологiчнi студiї Винницького державного педагогiчного унiверситету iменi Михайла Коцюбинського : зб. наук. статей. – Вип. 7. – 2009. – С. 130-133.

АНОТАЦIЇ

Ткачук Т.І. Мовностилістична організація історичного прозового тексту (на матеріалі тетралогії Богдана Лепкого «Мазепа»). – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук за спеціальністю 10.02.01 – українська мова. – Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова. – Київ, 2011.

У дисертації досліджується мовностилістична організація історичної тетралогії Богдана Лепкого «Мазепа». Робота становить комплексне монографічне дослідження відомої тетралогії, яка структурована із чотирьох повістей – «Мотря», «Не вбивай», «Батурина» і «Полтава». У дисертації розкрито особливості лінгвального самовираження та ідіостилістичного пошуку Богдана Лепкого у мовотворчому процесі творення історичної прози; проаналізовано мовностилістичні засоби відтворення авторського світобачення в історичних повістях тетралогії; виявлено особливості мовностилістичної й композиційної організації оповіді в історичній тетралогії «Мазепа», зокрема, здійснено детальний опис словесно-художньої структури повістей Богдана Лепкого; описано мовностилістичні засоби презентації експліцитності й імпліцитності образу автора як організаційного центру історичної оповіді; встановлено стилістичну своєрідність лексико-фразеологічних засобів вираження авторської оцінки, мовну естетику авторського слова та слова персонажа.

У роботі детально проаналізовано засоби творення образності творів, зокрема виражально-зображальні засоби створення основних образів, образів-персонажів різного плану, допоміжні образи, розглянуто ці засоби у їхній загальній спрямованості втілення авторського задуму.

Ключові слова: образ автора, мовностилістична організація, виражально-зображальні засоби, образність твору, експліцитність й імпліцитність образу автора, авторське слово і слово персонажа.

Ткачук Т.И. Стилистико-речевая организация исторического прозаического текста (на материале тетралогии Богдана Лепкого «Мазепа»). – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности 10.02.01 – украинский язык. – Национальный педагогический университет имени М.П. Драгоманова. – Киев, 2011.

В диссертации исследуется стилистико-речевая организация исторических повестей Богдана Лепкого «Мотря», «Не убивай», «Батулин», «Полтава», которые организуют тетралогию «Мазепа». В работе раскрыты особенности речевого самовыражения, а также идеостилистического поиска Богдана Лепкого в процессе языкового творения исторической прозы, проанализированы стилистико-речевые приемы воспроизведения авторского мировидения в исторических повестях тетралогии; обнаружены особенности стилистико-речевой и композиционной организации повествования в исторической тетралогии «Мазепа», например, осуществлено детализированное описание словесно-художественной структуры повестей Богдана Лепкого; описаны стилистические способы презентации эксплицитности, а также имплицитности образа автора как организующего центра исторического повествования; установлено стилистическое своеобразие лексико-фразеологических способов выражения авторской оценки.

Проанализирована динамика позиций повествователя, всесторонне рассмотрены стилистико-речевые элементы текста исторических повестей, которые находятся в тесной связи с той или иной позицией рассказчика, со структурой точек зрения, представленных в повестях. Важной особенностью повествовательного стиля тетралогии «Мазепа» является множественность позиций, с которых осуществляется освещение художественной действительности. Позиция всеведения противопоставляется в повестях позиции стороннего наблюдателя, ограниченного в своем знании; позиция персонажа нередко сменяется позицией непосредственного наблюдателя, находящегося как бы за спиной персонажа, в тех же самых условиях, но видящего и знающего больше, чем персонаж. Все это сказывается на системе изобразительно-выразительных средств и стилистико-речевых приемов. На некоторых участках текстов тетралогии происходит тонкая подмена субъекта повествования: повествование вроде бы идет в аспекте восприятия героя, но на самом деле оно организовано точкой зрения *непосредственного наблюдателя*. Несмотря на то, что в этих местах текста поле зрения повествователя сужается до поля зрения героя, повествование облечено здесь в формы авторской речи, отражающие опыт и знание более высокой, чем герой, инстанции.

Богдан Лепкий время от времени использует в своем произведении принцип смешения и слияния авторского повествования со сферами сознания персонажей, с «чужой» речью. Представлена в повестях и несобственно-прямая речь – как в скрытой (медитативной), так и в открытой, экспрессивной форме. В некоторых

случаях несобственно-прямая речь в повесте, облекаясь в форму вопросительных или восклицательных предложений, максимально приближается к открытой прямой речи персонажа, в которую затем и переходит, тесно с ней взаимодействуя, выступая одним из средств построения разговора персонажа с самим собой.

В ударных местах тетралогии Богдан Лепкий привлекает целые серии стилистических приемов, взаимодействующих друг с другом, внутренне связанных между собой, вызывающих резкое повышение экспрессии, – во многом предопределяющие индивидуально-стилистическую специфику художественного произведения. Основными составляющими такого метода являются различные конструктивные принципы синтактико-семантического построения смежных фраз, различные виды повторов, предложения различной модальности, незаконченные предложения и под., т.е. все то, что присуще устно-бытовому разговору различного интонационного выражения, Все то, что писатель вкладывает в уста своих героев, отображают синтаксические черты устно-бытовой речи, давая прекрасные образцы применения живой народной речи.

Важную роль в структуре Тетралогии «Мазепа» выполняет лирический пейзаж. Как правило, пейзаж в повесте дается в смешанном субъектном восприятии: он «обвеян» эмоциональным восприятием героя и в то же время отражает особенности авторского видения.

Сложны и разнообразны приемы построений образов–персонажей и самого образа автора. Опираясь на предшествующий опыт украинской литературы, Богдан Лепкий стремится к углубленной психологической и речевой характеристике, к разнообразию форм эмоционально-речевого выражения личности. Дифференциация образов главных персонажей в исторических повестях осуществляется как посредством обозначения внешних индивидуализирующих признаков, беглой аналитической характеристики их внутренних состояний, так и в драматических сценах повестей.

Важную стилистическую роль в тетралогии играют основные мотивы, которые и обозначают мировидение автора, его патриотизм, боль за судьбу родины, Украины, народа, объясняют причины его эксплицитности в образах тех или иных героев, или имплицитную позицию наблюдателя, который формирует интеллектуальный образ читателя, способного понять максимально все то, что хотел высказать автор произведения.

Ключевые слова: образ автора, стилистико-речевая организация, изобразительно-выразительные языковые средства, образность произведения, эксплицитность и имплицитность образа автора, авторское слово и слово персонажа.

Tkachuk T.I. Lingualstylistic organization of historical prose text (using the material of tetralogy of Bogdan Lepkyi «Mazepa»). – Manuscript.

The dissertation for attaining the scientific degree of Candidate of Philological sciences, speciality 10.02.01 – Ukrainian Language. – National Pedagogical University named after Dragomanov, Kyiv 2011.

The thesis is dedicated to the analysis of lingualstylistic organization of historical tetralogy «Mazepa» by Bogdan Lepkyi. The work is a complex monographic study of the famous tetralogy, which is structured with four novels – «Motrya», «Don't kill», «Baturyn» and «Poltava». The methodology features of expression and lingual search of idiostylistic of Bogdan Lepkyi in the process of constructing historical prose is described; lingualstylistic means of reproduction of author's world vision in the historical novels of the tetralogy are analyzed; lingualstylistic features of narrative and compositional organization in the historical tetralogy «Mazepa», including a detailed description of the verbal and fiction structure of the novels by Lepkyi are revealed; lingualstylistic means of the presentation of explicit and implicit image of the author as the institutional focus of historical narrative are described; stylistic peculiarity of lexico-phraseological means of expressing the author's evaluation, linguistic of the word of the author and the word of the character is established.

In the thesis the means of creating imagery of works, particularly expressive-figurative means of creating basic images, images of different characters, subsidiary images are analyzed in detail; these features in their general direction of the implementation of author's plan are considered.

Key words: image of the author, lingualstylistic organization, expressive-figurative means, imagery work, explicit and implicit image of the author, the word of the author and the word of the character.

Підписано до друку 2.09.2011 р. Замовл. № 809.
Формат 60x90 1/16 Ум. друк. арк. 0,8 Друк офсетний.
Наклад 100 примірників.

Вінниця. Друкарня ВНМУ ім. М.І.Пирогова, Пирогова, 56.